Kırsal Alanlarda Sürdürülebilir Kalkınma İçin Göçün Önlenmesinde Yaygın Formal Eğitim Önerisi: Bir Pilot Araştırma

Common Formal Education Proposal in Preventing Immigration for Sustainable Development in Rural Areas: A Pilot Study

Assoc. Prof. Dr. Lutfiye Özdemir (İnönü University, Turkey)

Ph.D. Candidate Orhan Polat (İnönü University, Turkey)

Abstract

This study was conducted to determine the effect of training in the prevention of migration as an obstacle for sustainable rural development. In this context, the causes of migration from rural areas to the cities were investigated and evaluated the educational status of people living in the villages. For this purpose, research has been implemented in rural part of Turkey's Central Anatolia, Mediterranean and Black regions. Research data were collected by applying a questionnaire to the region inhabitants. A total of 123 questionnaires were evaluated. On statistical analysis, Cronbach's alpha value was found to be .833. Consequently, accessed findings are: 1) People living in region have low educational levels. 2) None of the participants had received any training related to agriculture in high school. 3) The proportion of participants receiving vocational training in related to agriculture, except for state schools is low. 4) Lack of education is one of the important reasons of the migration from rural to urban areas. 5) If enough agricultural education is given to region habitants, natural resources to ensure the survival of future generations are protected.

1 Giriş

Kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için köylerden kentlere olan göçlerin önlenmesi önemli konulardan biridir. Çünkü kırsal kesimlerden kentlere olan göçler, tarımsal faaliyetleri ve dolayısıyla sürdürülebilir kalınmayı olumsuz etkileyebilmektedir. Kırsal kesimlerden kentlere olan göçlerin çok çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu bağlamda araştırma, sürdürülebilir kırsal kalkınma engeli olarak görülen göçün önlenmesinde eğitimin etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada öncelikle kırsal alanlardan kentlere yapılan göçlerin nedenleri araştırılmış ve köylerde yaşayan insanların eğitim durumları değerlendirilmiştir.

Kapsamlı literatür taraması sonucunda göçlerin temel nedenlerinden birinin formal (resmi) tarım eğitimi eksikliği ve köylerdeki okulların kapatılması sonucu uygulanan taşınmalı eğitim sistemi olduğu tespit edilmiştir. Göç, tarım faaliyetlerini sekteye uğratarak kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınmayı engellemektedir. Devlet, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve Dünya Bankası (DB) kaynaklı sürdürülebilir kırsal kalkınma çalışmalarında eğitim eksikliği, yaygın ve formal (resmi) olmayan "proje tipi" eğitimlerle giderilmeye çalışılarak kırsal kalkınma hedeflenmiş ancak bu çalışmaların sonuçları da kısa süreli (proje süresi kadar) olmuştur. Sonuç olarak ülkemizde son yüzyılda kırsal alanda sürdürülebilir bir kalkınma gerçekleştirilememiş ve yapılan çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu nedenle günümüzde kırsal kesimlerden kentlere olan göç hala devam etmektedir.

2 Literatür Taraması

Sürdürülebilirlik; ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın, doğal kaynakları tüketmeden ve doğanın kurulu dengesini bozmadan gelecek nesillere ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve kalkınmalarına imkân sağlayabilecek şekilde bugünün ve yarının kalkınmasının tasarlanması ve uygulanmasıdır. Dar anlamda diğer bir ifadeyle organizasyonlarda sürdürülebilirlik ise; organizasyon ile çevresi arasındaki ilişkilerin sürekliliğini sağlayabilecek şekilde bir ahenk içinde olması anlamını taşımaktadır (Koçel, 2015). Sürdürülebilirlik kavramı sosyal, ekonomik, çevresel ve tarımsal sürdürülebilirlik olmak üzere dört unsuru kapsamaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun manevi yapısının birbiri ile dinsel ve kültürel etkileşimlerle sürdürülmesi ve yenilenmesidir. Ekonomik sürdürülebilirlik ise, maddi sermayenin (yapı, hammadde, enerji, doğal kaynaklar vb.) devamlılığıdır (Altınok vd., 2015). Çevresel sürdürülebilirlik de; doğal kaynakların ölçülü bir biçimde kullanılarak, bugün ve gelecekte kaliteli yaşamın ve gıda üretiminin devam ettirilmesidir (The EU Explained, 2014). Son olarak tarımsal sürdürülebilirlik; ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik ile doğrudan ilişkili olup doğal kaynakların bozulmasına neden olmadan, insan sağlığını tehlikeye atmadan tarımsal faaliyetlerin planlanması, uygulanması ve denetlenmesidir (Kırımhan, 2005). Kalkınma; gelişme süreci ve eylemidir, büyüme ve ilerleme olarak da ifade edilebilir. BM'de yapılan çalışmalarda sürdürülebilir kalkınma; bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin yaşam kabiliyetini bizden şikâyet etmeyecek şekilde karşılayarak gelişmek olarak tanımlanmaktadır (WCED, 1987; Strange ve Bayley, 2008). Tarımsal sürdürülebilirliğin ana konuları; devlet müdahalesi, küresel bir bakış açısı, temel kaynakların yönetimi (toprak kullanımı, su yönetimi, alternatif kimyasalların kullanımı, ormanlaştırma ve tarım, su kültürü), üretim ve verimlilik (teknolojik temelli, insan kaynakları, girdilerin verimliliği) ve tarafsızlıktır. Tarımsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında kaynak yönetimini ve üretimi ile verimliliği gerçekleştirecek olan güç insandır. Geleneksel tarım

anlayışından teknolojik tarım anlayışına geçiş insan kaynaklarını geliştirmeden imkansızdır. Bunun için de eğitim gereklidir. Düşük bilinç düzeyi kırsalda yaygındır. Araştırmacılar eğitimde reformlar gerçekleştirerek, kırsal alanda yaşayanlar ve tarım için ihtiyacı karşılayacak çözümler üretmelidirler. Bu eğitim reformu, sürdürülebilir tarım için toprak, su ve ormanların etkili bir şekilde kullanılmasını içermelidir. Ayrıca bu eğitim reformu yalnızca kırsal alanda yaşayan erkekleri değil kadınları da kapsamalı ve desteklemelidir (WCED, 1987). AB Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi; çevrenin korunması, sosyal uyumun ve refahın sağlanması, ekonomik potansiyelin çevresel ve sosyal yeniliklerle yükseltilmesi, kaynakların etkili bir şekilde kullanılması ve yönetilmesi sağlanarak toplumların sürdürülebilir üretkenlikleriyle yaşam kalitesinin uzun dönemli olarak sürdürülebilmesini sağlamak için eylemlerin geliştirilmesi ve belirlenmesi amacını taşımaktadır. Eğitim ve uygulama, sürdürülebilir kırsal kalkınma açısından kritik öneme sahiptir ve AB Komisyonu 2020'ye kadar eğitimde işbirliğini sağlamayı hedeflemektedir (EC, 2016; EUR-Lex, 2016). BM ve AB'ye göre sürdürülebilir kalkınma için; insan kaynaklarının ekonomik, çevresel, sosyal ve tarımsal sürdürülebilirlik konusunda eğitilmeleri bir zorunluluktur (UN, 1992). İklim değişikliğinin olumsuzluklarının giderilmesi, ormanların azalmasının engellenmesi, yeni tarımsal metotlar geliştirilmesi gibi yöntemlerle çevresel zararların azaltılması uygulamalarının gerçekleşmesi halinde sürdürülebilir kırsal kalkınmanın hızlı artış potansiyeline sahip olabileceği değerlendirilmektedir (IISD, 2010). Kırsal alan; Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi'nde (UKKS) (2014-2020) "nüfusu 20 binden düşük olan yerleşim yerleri" olarak ifade edilmektedir. Kalkınma, ekonomik, sosyal ve insan kalkınması olarak üç boyutta ele alınmaktadır. Ekonomik kalkınma; insanların refahını ve mutluluğunu artırmak için onların ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerin gelişmiş bir ekonomik yapı içerisinde üretilerek karşılanmasıdır. Sosyal kalkınma ise; insanların sosyal yaşamlarının iyileştirilmesi için sağlık, eğitim, altyapı, kent ve çevre sorunları gibi hizmet yönlü alanlardaki gelişmeler olarak ifade edilmektedir. İnsan kalkınması da; insanların kişisel ve toplumsal olarak sahip oldukları potansiyellerini kalkınma için kullanmaları ve ülkenin gelişmesinde yapıcı rol oynanmasıdır. Bu bağlamda eğitim, öncelikle insan kalkınmasında ve sonrasında sosyal ve ekonomik kalkınmada önemli bir yere sahiptir. Kalkınma alanlarına göre kırsal, kentsel, bölgesel, ülkesel ve küresel kalkınma olarak ayrılabilir. Bu araştırmanın konusunu oluşturan kırsal kalkınma, düşük nüfus yoğunluğuna sahip yaşam ve çalışma alanlarında, mevcut doğal kaynakların istismar edilmeden, uygulanabilir ve sürdürülebilir şekilde değerlendirilerek, hayat standartları ve gelir düzeylerinin yükseltilerek sosyal refahın artırılmasıdır. Kırsal alan çoğunlukla tarımsal faaliyetlerin iyileştirilmesi olarak düşünülmektedir (İrmiş ve Eroğlu, 2015). Kırsal kalkınma; kırsalda yaşayan insanların ekonomik ve sosyal refah ile birlikte yaşam kalitesini artırma süreci olarak ifade edilmektedir. Kırsal alandaki temel ekonomik faaliyet tarıma dayalıdır (UKKS 2014-2020). Kırsal alanın tarımla ilişkilendirilmesinin sebebi tarımın tanımından anlaşılmaktadır. Tarım; "bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, uygun koşullarda korunması, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanması"dır (Büyük Türkçe Sözlük, 2016c). Tanımdan da anlaşıldığı gibi, tarım, kırsal alanda üretilen hem hayvansal hem de bitkisel kaynaklı ürünlerin üretilmesini, kalite ve verimin yükseltilmesini ve üretilen bu ürünlerin özelliklerini kaybetmeden muhafaza edilmesini, işlenmesini ve pazarlanmasını kapsamaktadır. Tüm bu faaliyetleri oluşturan bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretimi, yalnız kırsalda yapılabildiğinden tarım ve kırsal alan birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Tarımın kalkınması kırsal alanın kalkınması demektir. İrmiş ve Eroğlu'na (2015) göre; kırsal alan kalkınması için; kırsal alan turizm, organik tarım, halıcılık, el sanatları, geleneksel üretim konuları gibi kültürel ve sanatsal üretim ile bu alandaki istihdam, eğitim ve sağlığın iyileştirilmesi oldukça önemli konular kabul edilmektedir (Işık ve Baysal, 2011'dan Aktaran). Dünya Bankası'nın 2008 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda kırsal kalkınmanın önündeki en büyük engelin göç olduğu, göç engellenmedikçe kalkınmanın mümkün olmadığı belirtilmektedir. Kırsal kalkınma için eğitimlerle kabiliyetlerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Aynı raporda göçün, eğitimlerle kabiliyetlerin geliştirerek yoksulluğun azaltıldığı refahın artırıldığı çeşitli ülkelerden örneklerle gösterilmiştir.

Eğitimler; resmi eğitimde temel eğitimin kalitesinin geliştirilmesi, meslek eğitimlerinin ve yüksek eğitimin düzenlenmesi şeklinde olmuştur. Resmi olmayan eğitimlerde Sivil Toplum Kuruluşları'nın (STK) ikinci şans eğitimleri ile kabiliyet kazanmaları amaç edinilmiştir. Tüm eğitimlerin nitelikleri, geleneksel yöntemlerden ziyade günümüz piyasalarına uygun sorgulayıcı, yenilikçi tarımsal eğitimlerin yanında işletmecilik ve girişimcilik eğitimlerini de kapsamaktadır (World Development Report, 2008, 2007). Kırsal kalkınmayı gerçekleştirebilmede en önemli faktör, devamlılığı olan insan kaynağıdır. Kırsal alanda kalkınmanın sürdürülebilirliği gençlerle sağlanabilmektedir. Oysa ki, gençler, kırsal alandan kentlere göç etmektedirler. İşte bu sebepten dolayı göç, kırsal kalkınmanın önündeki en önemli engellerden biri olarak görülebilir. Çünkü göç, kırsal alanda emek ve sermaye gibi üretimin ana kaynaklarının kaybedilmesine neden olabilmektedir. Genç ve nitelikli iş gücünün kırsal alandan göçü ise hem üretim faktörlerinin kaybına hem de kırsal alanda yaşlı nüfusun oluşmasına yol açmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2016). BM'de yapılan çalışmalarda demografik değişikliklere yani göçlere; çevresel faktörler, yoksulluğun azaltılması, güvenlik ihtiyacı, sağlık, kaliteli yaşam, gelir seviyesini artırma isteği, okula erişim/gitme, mesleki eğitim, kişisel istekler ve kendini güçlendirme/gerçekleştirme gibi ihtiyaçların neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır (UN, 1992). Ayrıca AB uzmanlarınca AB'nin kurumsal kapasitesinin geliştirilebilmesi için LEADER programı eğitimi saha ziyaretlerinden/çalışmalarından ve kırsal kesimlerde yaşayanlarla yüzyüze yapılan görüşmelerden kırsal alanlardan göçün sosyal nedenlerinden birinin de; 1997 yılında uygulanmaya başlanan 8 yıllık kesintisiz eğitim ile birlikte köylerdeki ilkokulların kapatılması sonucu uygulanan taşınmalı eğitim sistemi olduğu ifade edilmiştir. Taşınmalı eğitim uygulaması ile hali hazırda birçok bölgede, tüm öğrenciler (ilkokul,

ortaokul ve lise) eğitimini genellikle ilçe merkezindeki okullarda almaktadırlar. Gençler küçük yaştan itibaren 12 yıl boyunca ilçe merkezinde eğitim aldıktan sonra kırsal alanda yaşamın iyi olmadığını, okulların kapatıldığını, sosyal imkânların yetersiz olduğunu düşünerek kırsal alanda yaşamak istememektedirler. Kırsaldan göçün başka ekonomik ve sosyal nedenleri ise; tarım arazilerinin küçük olması, üreticilerin çoğunun tarımı bir meslek olarak görmemesi, tarımsal deneyim süresinin az olması ve gençlerin tarımsal faaliyetlerden uzaklaşmasıdır (Yavuz vd., 2015). Tan ve diğerlerine (2015) göre; göçün engellenmesi ve kırsal kalkınmanın sağlanması için, kırsal alanlardaki üreticilerin, tarım destekleri ve politikaları konusunda bilinç düzeylerinin yükseltilmesi ve çiftçi eğitimlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Kırsal alanda mevcut durum değerlendirildiğinde, ülkemizdeki zayıflıklar; tarımsal eğitim, yayım, örgütlenme ve işbirliği konularındaki yetersizlikler kırsal kalkınmayı engellemektedir. Bu durumun düzeltilmesi için üreticilerin örgütlenme ve mesleki-teknik bilgi düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2016). 2011 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan çalışmaya göre ülke genelinde; 2.207.844 kişinin göç ettiği, göç etme nedenlerinin ise; %41,5 oranında aile fertlerinden birine bağlı göç etme, %22,6 oranında eğitim, %13,4 oranında tayin/iş değişikliği, %12,2 oranında iş aramak/bulmak, %7,5 oranında evlilik/boşanma, %1 oranında sağlık ve %1,8 oranında diğer nedenler olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2016a). Göç etme nedenleri incelendiğinde; aile fertlerinden birine bağlı göç etme, eğitim ve iş arama/bulma nedenlerinin kırsal alandan göç nedenleri ile örtüştüğü görülmektedir. Bu oran %76, 3 oranına denk gelmekle beraber genel olarak her göç eden dört kişiden üçünün bu sebeplerden birine bağlı olarak göç ettiği sonucu çıkmaktadır. 2014-2015 döneminde ise toplam 2.720.438 kişi çeşitli nedenlerle göç etmiştir. Bu sonuçlara göre, 2011 yılına göre 2015 yılında göç eden insan sayısı yaklaşık 500.000 kişi artmıştır. Ülkemizdeki illerin aldığı göç ile verdiği göç oranlarına göre (-%28,6 ile -15,8 oranları arasında) en çok göç veren iller sırasıyla; Kars, Ağrı, Yozgat, Muş, Bayburt, Şırnak, Ardahan, Bitlis, Çankırı, Siirt, Hakkâri, Iğdır, Van ve Erzurum'dur. İllerin aldığı göç ile verdiği göç oranlarına göre (+%22,6 ile 5 oranları arasında) en çok göç alan iller sırasıyla; Tekirdağ, Karabük, Gümüşhane, Kocaeli, Antalya, Yalova, Ankara, Kastamonu, Eskişehir, Bolu, Sakarya, Bursa, Kırklareli, Denizli, Bilecik ve İzmir'dir (TÜİK, 2016b). Ülke genelinde gerçekleşen bu göçler incelendiğinde, genel olarak göçün az gelişmiş veya gelişmekte olan illerden daha gelişmiş illere yapıldığı görülmektedir. Geçmişten günümüze gerçekleştirilen kırsal kalkınma stratejilerinin başarısız olduğu mevcut durumda hala kalkınamamış kırsal alanlardan ve önlenemeyen göçten anlaşılmaktadır. Başarısızlıklardan çıkarılan sonuç "mevcut uygulamaların" yeterli başarıya ulaştıramadığıdır. Bunun için öncelikle kırsal alanda değişimi yapacak olan insan kaynağı incelenmelidir. Ülkemizdeki kırsal alanlarda yaşayan ve büyüyen insanların aldıkları eğitim sistemindeki mevcut uygulamayı ve kırsal alanda kalkınmayı sağlamış ülkelerin eğitim sistemlerindeki mevcut uygulamayı inceleyerek ve karşılaştırarak tüm ülkeyi kapsayan yaygın yeni bir formal (resmi) eğitimle desteklenmiş bir kırsal kalkınma programının oluşturulması gerekmektedir.

3 Eğitim ve Tarım Eğitimi

Teknoloji yoğun ürünler ve İnternet ile küreselleşen iletişim; hem bilgiye erişimi hızlandırmış hem de bilginin yenilenme süresinin azalmasına neden olmuştur. Bilginin yenilenme süresinin azalmasını sağlayan bu etkenler değişimi de zorunlu kılmıştır. Bu nedenle değişime neden olan bilginin doğruluğu ve güvenilirliği, tüm bilimsel alanlarda olduğu gibi sosyal bilimlerde de önemlidir. Koçel (2015) bilgi üretiminde, bilgi-insan ilişkisi, sağlıklı ve güvenilir bilgi konularına dikkat çekerken, İnam (2015) da "Epistemiyatri Kapısını Açarken" adlı makalesinde, bilgi sağlığını (veya epistemiyatri), içinde yaşanan ve küçüldüğü söylenen dünyanın sorunu olarak belirtirken "bilgi sağlığı" ve "bilgi doğruluğu" kavramlarının önemini vurgulamaktadır. Drucker (2016), geçmiş zamanlarda insanların 18-19 yaşına kadar öğrendiği bilgilerle hayatları boyunca mesleklerini sürdürebildiklerini ancak günümüzde ise bir konuda bilgi ve uzmanlığa sahip olan bir kişinin bilgisinin dört veya beş yılda yetersiz hale geldiğine dikkat çekerek, kişilerin ve organizasyonların sürekli olarak kendilerini yenilemek zorunda olduklarını ifade etmektedir. Doğru ve sağlıklı bilgiler özel veya resmi eğitim ile insanlara aktarılmaktadır. Bunun için devlet yapılanmalarında eğitim-öğretim veren kurum/kuruluşlar oluşturulmuştur veya oluşturulmasına müsaade edilmiştir. Bir ülkenin sürdürülebilir kırsal kalkınmasında en önemli unsur "insan"dır. İnsan aldığı eğitimlerle kendini bilgi ile donatırken içinde bulunduğu ortam ve koşullarda en iyi şekilde hayatını sürdürebilmek için kendini donattığı bu bilgilerden faydalanmaktadır. Bu nedenle insanın yaşadığı ortamda varlığını sürdürebilmesi için bilgiye ihtiyacı vardır ve bilgiyi ya da bilgiye erişimi eğitimle edinmek zorundadır. Ülkelerin ise eğitim-öğretim veren kurum/kuruluşlarının ve bu kurum/kuruluşlarda eğitim veren insanların, verilen bilgileri çağın gereklerine göre yenilemeleri ve geliştirmeleri gerekmektedir. Bu yenileme ve geliştirmeyi yaparken kurduğu eğitim modelleri ve sonuçlarını da -odağında insan, etrafında çevresi- olacak şekilde sık sık yeniden değerlendirmelidir. Bu kapsamda 1997 yılında Türkiye'de eğitim sistemi, "8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim" temel alınarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılandırma sonucunda kırsal alanlarda bulunan birçok ilköğretim okulu kapatılmış ve yakında bulunan şehir merkezlerine veya öğrenci sayısı çok olan diğer alanlarda bulunan ilköğretim okullarına taşınarak eğitim başlamıştır. AB uzmanlarınca, AB Kurumsal Kapasitenin geliştirilmesi için LEADER Programı eğitimi saha ziyaretleri ile çalışmaları ve kırsal kesimlerde yaşayan insanlarla yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda; taşınalı eğitimin kırsalda yaşayan gençlere, küçük yaştan itibaren eğitim süresi boyunca şehir hayatının kolaylıklarını gösterdiği, kırsal alanda yaşamın iyi olmadığı, okulların kapatıldığı, sosyal

imkânların yetersiz olduğunu hissettirdiği ve bunun neticesinde kırsal alanlarda/köylerde yaşanmaması yönünde bir algı oluşturarak kırsalda yaşamayı istememeye ve tarım ile ilgili faaliyetlerden uzaklaştırmaya sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan araştırmalarda kırsal alanlarda yaşayanlara tarım eğitimi verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (WCED, 1987; EC, 2016; EUR-Lex, 2016; UN, 1992; IISD, 2010; World Development Report 2008, 2007; İrmış ve Eroğlu, 2015; Yavuz vd., 2015; Tan vd., 2015; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2016). Cumhuriyet döneminden bugüne kadar uygulanan formal (resmi) mesleki eğitim sisteminde; kırsal alanlarda yaşayanların yaptıkları işleri kapsayan bir mesleki eğitimin (tarım eğitiminin) doğrudan işi yapacaklara verilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenlerle mevcut tarım eğitim sisteminin, sürdürülebilir ülke kalkınmasını destekleyecek şekilde yeniden organize edilerek çağdaş yönetim teknikleri ile yönetilmesi bir zorunluluk oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze kırsal alanda yaşayanlara verilen resmi eğitimler incelendiğinde, Ziraat Talimhanesi, Ziraat Mektepleri, Numune Tarlası ve Çoban Mektebi ile Köy Enstitüleri göze çarpmaktadır. 1847 yılında ziraat üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve tarımda verimliliğin artırılması maksadıyla, İstanbul'da Ayamama Çiftliği'nde Ziraat Talimhanesi kurulmuştur. Ancak yapılan ekimlerin başarısız olması ve taşraya gidecek öğrenci yetiştirilememesi sebebiyle 1851'de kapatılmıştır. 1891 ve 1892 yıllarında açılan İstanbul Halkalı Hamidiye Ziraat Mektebi, Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi ve 1898 yılında açılan Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi ile çiftçilerin devrin yenilikleri ile tanıştırılması, ziraat üretim tekniklerinin geliştirilerek tarımda verimliliğin artırılması hedeflenmiştir (Keskin, 2010). Daha sonra bu okullardan bazıları zamanla yüksekokula ve Ziraat Fakültesi/Enstitüsüne dönüştürülmüştür. 1937'de Köy Eğitmenleri Kanunu'nda "Nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin eğitim ve öğretim işlerini görmek, Ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köy eğitmenleri istihdam edileceği" ve "Köy eğitmenlerinin, Maarif ve Ziraat vekillikleri tarafından; ziraat işleri yaptırılmaya elverişli okul veya çiftliklerde açılan kurslarda yetiştirileceği" belirtilmektedir (Resmi Gazete, 2016a). Bu kanunun gereği olarak 17 Nisan 1940 yılında çıkarılan 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu göze çarpmaktadır. 3803 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nda "köy öğretmeni ve köye yaraayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde, Maarif Vekilliği'nce köy enstitüleri" açılacağı belirtilmektedir (Resmi Gazete, 2016b). Bu iki kanunla Türkiye'de kırsal alanda ilk kez tarım eğitimi düzenlenmeye çalışılmıştır. Enstitülerin ilk resmî eğitim programı 1943 yılında yayımlanmış ve programa ilkökulu bitiren çocukların sınavla alınacağı, karma eğitim uygulanacağı, beş yıl sürecek eğitim zamanının yarısı kültür derslerine, dörtte biri tarım dersleri ve çalışmalarına, dörtte biri de sanat ya da teknik derslere ve çalışmalara ayrılacağı belirtilmiştir. Zamanla köy enstitülerinin sayıları 21'i bulmuştur ve 1946'ya kadar bu enstitülerde 16.400 kadın ve erkek öğretmen ile 7.300 sağlık memuru ve 8.756 eğitmen yetiştirilmiştir (toplam 25.156) ve 1954 yılında köy enstitüleri ilköğretim okulları ile birleştirilerek kapatılmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2016). 1945 yılı genel nüfus sayımına göre belde ve köylerde yaşayan insan sayısı 14.103.072 iken il ve ilçelerde yaşayan nüfus sayısı 4.687.102'dir. Toplam ülke nüfusu ise 18.790.174 kişidir (TÜİK, 2016c). Eğitilen bu kişilerin ülke genelindeki belde ve köylere eşit olarak dağıtıldığı varsayıldığında, 560 kişiye 1 eğitim almış kişi düşmektedir. Köy Enstitüleri'nde verilen eğitimler, eğitici eğitimleriydi. Ülke genelinde işi yapacaklara doğrudan verilen mesleki bir eğitim olmamış ve tüm ülkeyi kapsayan yaygın formal (resmi) eğitime dönüştürülememiştir. 1937 ile 1945 yılları arasında köy enstitülerinin açıldığı iller şunlardır: Adana/Düziçi, Adapazarı/Arifiye, Ankara/Hasanoğlu, Antalya/Aksu, Aydın/Ortaklar, Balıkesir/Savaştepe, Diyarbakır/Dicle, Erzurum/Pulur, Eskişehir/Çifteler, Isparta/Gönen, İzmir/Kızılcıllı, Kars/Cılavuz, Kastamonu/Gölköy, Kayseri/Pazarören, Kırklareli/Kepirtepe, Konya/İvriz, Malatya/Akçadağ, Sivas/Yıldızeli, Samsun/Ladik, Trabzon/Beşikdüzü ve Van/Ernis (1948). Bu enstitülerde verilen ders müfredatı Tablo 1'de sunulmaktadır (Altunya, 2016).

Köy Enstitüleri Ders Müfredatı					
Kültür Dersleri		Ziraat Ders ve Çalışmaları		Teknik Dersler ve Çalışmalar	
1.	Türkçe	1.	Tarla Ziraatı	1.	Köy Demirciliği (nalbantlık, motorculuk)
2.	Tarih	2.	Bahçe Ziraatı	2.	Köy Dülgerliği (marangozluk)
3.	Coğrafya	3.	Fidancılık, Meyvecilik ve Sebzecilik Bilgisi	3.	Köy Yapıcılığı
4.	Yurttaşlık Bilgisi	4.	Sanayi Bitkileri Ziraatı		(a) Tuğlacılık ve Kiremitçilik
5.	Matematik	5.	Zooteknik		(b) Taşçılık
6.	Fizik	6.	Kümes Hayvanları Bilgisi		(c) Kireççilik
7.	Kimya	7.	Arıcılık, İpek Böcekçiliği		(d) Duvarcılık ve Sıvacılık
8.	Tabiat ve Okul Sağlık Bilgisi	8.	Balıkçılık ve Su Ürünleri Bilgisi		(e) Betonculuk
9.	Yabancı Dil	9.	Ziraat Sanatları	4.	Kızlar İçin Köy Ev ve El Sanatları
10.	El Yazısı				(a) Dikiş-Biçki, Nakış
11.	Resim-İş				(b) Örtücülük ve Dokumacılık
12.	Beden Eğitimi ve Ulusal Oyunlar				(c) Ziraat Sanatları
13.	Müzik				
14.	Askerlik				
15.	Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı				
16.	Öğretmenlik Bilgisi: (a) Toplumbilim, (b) İş Eğitimi, (c) Çocuk ve İş Ruhbilimi, (d) İş Eğitimi Tarihi, (e) Öğretim Metodu ve Tatbikat				
17.	Zirai İşletmeler Ekonomisi ve Kooperatifçilik				

Tablo 1. Köy Enstitüleri Ders Müfredatı Kaynak: Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış

2012-2013 eğitim ve öğretim yılında, MEB'e bağlı 4 adet Anadolu tarım meslek lisesinde 714 öğrenci (409 Erkek, 305 Kız); 20 tarım meslek lisesinde 3.044 öğrenci (2.520 Erkek, 524 Kız) olmak üzere 306 öğretmen (195 Erkek, 111 Kız) ve 170 derslik bulunmaktaydı (Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2012-2013). Günümüzde ise Tablo-2'de belirtilen yerlerdeki tarım ile ilgili meslek liseleri ve çok programlı liselerde; hayvan sağlığı ve yetiştiriciliği (hayvan yetiştiriciliği, veteriner sağlık) ve tarım (bahçe bitkileri, tarla bitkileri, süs bitkileri, peyzaj, tarım alet ve makineleri) alanlarında eğitimler verilmektedir (Mesleki ve Teknik Eğitim Programları ve Öğretim Materyalleri, 2016).

İl SN.	İlçe SN.	İl	İlçe	Dal	İl SN.	İlçe SN.	İl	İlçe	Dal
1	1	AMASYA	MERKEZ	BB, TB, TAM, SB, HSY, VS	21	34	KIRKLARELİ	MERKEZ	TAM
1	2	AMASYA	SULUOVA	HSY, VS	22	35	KIRŞEHİR	KAMAN	BB, TB, TAM, HSY, VS
2	3	ANKARA	ALTINDAĞ	SB	23	36	KONYA	ÇUMRA	BB, TB, TAM, SB
2	4	ANKARA	YENİMAHALLE	SB	23	37	KONYA	EREĞLİ	HSY, VS
3	5	ANTALYA	AKSU	BB, P, SB	23	38	KONYA	HÜYÜK	BB
3	6	ANTALYA	KAŞ	BB	23	39	KONYA	KARAPINAR	HSY, VS
4	7	ARDAHAN	GÖLE	HSY, VS	23	40	KONYA	KARATAY	HSY, VS
4	8	ARDAHAN	HANAK	HSY, VS	23	41	KONYA	KULU	BB, TB, TAM, HSY, VS
5	9	AYDIN	GERMENCİK	HSY, VS	23	42	KONYA	SELÇUKLU	BB, P, SB
5	10	AYDIN	NAZILLI	BB	23	43	KONYA	SEYDİŞEHİR	BB, HSY, VS
6	11	BALIKESİR	İVRİNDİ	BB	23	44	KONYA	YUNAK	TB, SB
6	12	BALIKESİR	MANYAS	HSY, VS	24	45	KÜTAHYA	ÇAVDARHİSAR	BB, TB, HSY
7	13	BAYBURT	DEMİROZÜ	HSY, VS	25	46	MALATYA	BATTALGAZI	BB, TB, TAM, SB, HSY, VS
8	14	BURDUR	KEMER	HSY, VS	26	47	MANİSA	KÖPRÜBAŞI	TB
8	15	BURDUR	TEFENNİ	BB, TB, SB, HSY, VS	26	48	MANİSA	SARIGÖL	BB, SB
9	16	BURSA	İNEGÖL	BB, TB, SB	27	49	MERSİN	ERDEMLİ	BB, TB, SB
9	17	BURSA	OSMANGAZI	BB, TB, P, TAM, SB, HSY, VS	27	50	MERSİN	MEZİTLİ	P
10	18	ÇANKIRI	MERKEZ	BB, TB, TAM, SB, HSY, VS	27	51	MERSİN	SİLİFKE	P
11	19	DENİZLİ	SARAYKÖY	BB	28	52	MUĞLA	FETHİYE	BB, P, SB
12	20	DIYARBAKIR	BİSMİL	HSY	28	53	MUĞLA	KÖYCEGİZ	P
12	21	DIYARBAKIR	ÇÜNGÜŞ	BB	28	54	MUĞLA	MENTEŞE	P, SB
13	22	EDİRNE	İPSALA	TAM	29	55	RİZE	ÇAYELİ	P, SB
13	23	EDİRNE	KEŞAN	TAM	30	56	SAMSUN	BAFRA	BB, TB, SB
14	24	ERZİNCAN	MERKEZ	BB, SB, HSY, VS	30	57	SAMSUN	TEKKEKÖY	HSY, VS
15	25	ESKİŞEHİR	MAHMUDİYE	TB, TAM, HSY, VS	31	58	SİVAS	SUŞEHİRİ	BB, TB, TAM, HSY, VS
15	26	ESKİŞEHİR	ODUNPAZARI	P	32	59	ŞANLIURFA	AKÇAKALE	BB, TB, TAM, SB
16	27	İSPARTA	ŞARKIKARAAĞAÇ	HSY, VS	32	60	ŞANLIURFA	CEYLANPINAR	BB, TB, HSY, VS
17	28	İSTANBUL	ÜSKÜDAR	HSY, VS	32	61	ŞANLIURFA	HALİLİYE	BB
18	29	İZMİR	BAYINDIR	P, SB	32	62	ŞANLIURFA	VİRANŞEHİR	BB, TB, P, HSY, VS
18	30	İZMİR	ÖDEMİŞ	SB, BB	33	63	TEKİRDAĞ	HAYRABOLU	TAM
19	31	KARS	MERKEZ	TAM	34	64	VAN	TUŞBA	HSY, VS
19	32	KARS	SELİM	HSY	35	65	YALOVA	MERKEZ	P, SB
20	33	KASTAMONU	AĞLI	HSY, VS	36	66	ZONGULDAK	ÇAYCUMA	BB

BB: Bahçe Bitkileri; TB: Tarım Bitkileri; TAM: Tarım Alet ve Makineleri; SB: Süs Bitkileri; HSY: Hayvan Sağlığı ve Yetiştirme; VS: Veteriner Sağlık; P: Peyzaj

Tablo 2. Tarım ve Hayvan Sağlığı/Yetiştiriciliği Alanı Olan Okullara Ait Bilgiler Kaynak: Meslekî ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü

Tablo 2. incelendiğinde, 36 ilde ve illerin merkez ilçeleri dâhil olmak üzere 66 ilçede bulunan okullarda “tarım bölümü”ne ait eğitim programları uygulanmaktadır. Ülkemizde; 81 il, 919 ilçe, 32.012 mahalle (büyükşehir yasasına göre büyükşehirlere bağlı köyler mahalle olmuştur), 18.330 köy, 26.043 bağlı mezra (küçük yerleşim yeri), 30 Büyükşehir Belediyesi, 51 İl Belediyesi, 519 Büyükşehir İlçe Belediyesi, 400 İlçe Belediyesi ve 397 Belde Belediyesi olmak üzere toplam 1.397 adet belediye bulunmaktadır (Türkiye Mülki İdare Bölümler Envanteri, 2016). Ülke nüfusu 78.741.053 ve belde/köy nüfusu 6.217.919’dur (TÜİK, 2016d). Ülkemizde 2014 ve 2015 yıllarında nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanların ortalama yıllık sayısı sırasıyla 4.324.000 kişi ve 4.235.000 kişidir (TÜİK, 2016e). Eldeki bulgular değerlendirildiğinde, sürdürülebilir kırsal kalkınma için formal tarım eğitiminin tüm ülkeye yayılması şarttır; ancak ülkemizde 919 ilçe olmasına rağmen sadece 66 ilçede tarım ile ilgili eğitim verilmekte ve 853 ilçede ise tarım ile ilgili eğitim verilmemektedir. Dolayısıyla bu ilçelere bağlı köylerde ve daha küçük yerleşim yerlerinde yaşayanlara tarım ile ilgili eğitim de verilmemektedir. Avrupa Birliği’nde tarımsal mesleki eğitiminin “ortak tarım politikasının uygulanmasında mesleki eğitim alanında etkili çabaların koordinasyonu” için gerekli olduğu, 1961 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) “Ortak Mesleki Eğitim Politikasının Uygulanması için Genel Prensipler” isimli komisyon çalışmasında belirtilmektedir. 1964 yılında ise AET mesleki eğitimi, tarım ve diğer alanlar olmak üzere ikiye bölmüştür. Tarım işçilerinin mesleki eğitim almalarının büyük önem taşıdığı belirtilmiştir. 1967 yılında ise tarımsal mesleki eğitime ilişkin prensipler belirlenmiştir. AB ülkelerinde üyeliğin koşulu olarak tarımsal mesleki eğitim uygulanmaktadır (Panorama, 2004). Ülkemizde ise henüz yaygın formal (resmi) eğitimle desteklenmiş bir kırsal kalkınma programının olmadığı ve bunun sürdürülebilir kırsal kalkınma açısından bir engel oluşturabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü hali hazırda ülkemizde adı tarım öğretmenliği olan branş öğretmenliği yoktur ve bu konuda öğretmen yetiştirecek bir yükseköğretim programı bulunmamaktadır (Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı Kılavuzu, 2016). Tarım öğretmenliği adı altında çeşitli ülkelerde yükseköğretim programları

uygulanmaktadır. Örneğin, ABD’de 1887 yılında “Hatch Act” adı ile bilinen yasa ile tarımsal araştırma/uygulamaların yapılmasının ve 1917 yılında “Smith-Hughes Act” olarak bilinen yasa ile tarımsal mesleki eğitim verilmesinin temeli atılmıştır. Günümüzde ise ABD’de lise seviyesinde tarımsal mesleki eğitim verilmesine devam edilmektedir. Bununla birlikte tarımsal eğitimi verecek öğretmenlerin yetiştirilmesine devam edilmektedir. Örneğin Minnesota Üniversitesi’nde lisans düzeyinde verilen “Tarım Öğretmenliği” programına ait eğitim müfredatı Tablo-3’de sunulmaktadır.

TARIM EĞİTİMİ-MİNESOTA ÜNİVERSİTESİ, FEN FAKÜLTESİ TARIM ÖĞRETMENLİĞİ (LİSANS)		
PROGRAM GEREKSİNİMLERİ [120.5 KREDİ]		
GENEL KÜLTÜR EĞİTİMİ [35]	GIDA, TARIM VE DOĞA BİLİMLERİ & [39]	MESLEKİ [41.5]
Temel Bilgiler	Disiplinlerarası Öğrenme [3]	Tarım Eğitimi [28]
Güzel Sanatlar [3]	CFAN 1501-Biyoteknoloji, İnsan ve Çevre	AFEE 1001-Tarım Eğitimine Giriş
Biyoloji [4] (laboratuvar zorunlu)	Hayvan Bilimi [7]	AFEE 1002-Tarım Mesleğinde Kariyer Planlaması
AGRO 1101-Bitki Besin Sistemleri Biyolojisi	ANSC 1101-Hayvan Bilimine Giriş	AFEE 2096-Mesleki Staj (Uygulama)
veya BIOL 1009-Genel Biyoloji	Tarım ve Ekonomi Uygulamaları [6]	AFEE 2421-Gıda, Tarım ve Çevre İçin Mesleki İletişim
Tarihsel Bakış [3]	APEC 1101-Mikro Ekonomi İlkeleri	AFEE 5111W-Tarım Öğretmenliğinde Öğretim Metodları
Literatür [3]	Gıda Bilimi [3]	AFEE 5112-Tarım Öğretmenliği Müfredat Programı
Matematiksel Düşünce [3]	FSCN 1102-Gıda: Güvenlik, Risk ve Teknoloji	AFEE 5114-Tarım Öğretmenliği Semineri
MATH 1031-Cebir ve olasılık	Veya ANSC 1511-Hayvansal Ürünlerin Muhafazası	AFEE 5116-Tarımsal Deneyim Programları Paylaşımı
Fizik Bilimi [4] (laboratuvar zorunlu)	Doğal Kaynaklar [3]	AFEE 5118-Geleceğin Çiftçileri Yönetim ve Danışmanlığı
CHEM 1015-Kimyaya Giriş (Ders)	Bitki Bilimi [6]	AFEE 5697-Öğretmenlik Stajı: Okul ve sınıf
CHEM 1017-Kimyaya Giriş (Laboratuvar)	CFAN 3001-Zararlılar ve Bitki Koruma	AFEE 5698-Öğretmenlik Stajı
Sosyal Bilimler [3]	Veya ENT 4015-Süs ve Çim Entomolojisi	Eğitim [13.5]
PSTL 1281-Psikolojinin İlkeleri	Toprak Bilimi [4]	OLPD 5000, 5010, 5020-Okul Kültürü ve İletişim CI 5163, 5164-Çocuk ve Ergen Gelişimi
Veya PSY 1001-Psikolojiye Giriş	SOIL 2125-Temel Toprak Bilimi	CI 5307-Teknoloji Öğrenme ve Öğretme
Belirlenen Temalar	Teknoloji [6]	CI 5452-Alan İçerikleri ve Okuma
Toplumsal Yaşam ve Etik [3] FSCN 1102	AFEE 2051-Mevcut Teknik Yeterlilikler	EPSY 5015, 5016-Öğretmenlik Öğrencilerinin Şartları
ABD’de Sosyal Adalet ve Çeşitlilik [3]	AFEE 3112-Yapı ve İnşaat Teknolojileri	PUBH 3005-Alkol ve Uyuşturucu Fonu
Çevre [3]		SEÇMELİ DERSLER [5 KREDİ]
SOIL 2125-Temel Toprak Bilimi		
Küresel Bakış Açılımları [3]		
APEC 1101-Mikro Ekonomi İlkeleri		
Teknoloji ve Toplum [3]		
CFAN 1501-Biyoteknoloji, İnsan ve Çevre		
Nitelikli Yazma		

Tablo 3. Tarım Öğretmenliği (Lisans Düzeyi) Eğitim Programı Kaynak: Agricultural Education (Teacher Licensure)

Tablo 3’de görüldüğü gibi, ülkemizde yükseköğretim düzeyinde; ziraat mühendisi, gıda mühendisi, makine mühendisliği, işletme (pazarlama vb.) ve veterinerlik eğitimi almış bireylerin öğretmenlik eğitimini almalarına müteakip “tarım öğretmenliği” kavramını oluşturacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca yükseköğretim düzeyinde üniversitelerde kırsal kalkınmanın en etkin ögesi olan “tarım öğretmenliği” bölümünün oluşturulmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Gerek ilköğretimde uygulanan taşınabilir eğitim sisteminin gerekse mesleki anlamda verilmesine ihtiyaç duyulan tarım eğitiminin, kırsal alanda sürdürülebilir bir kalkınmayı sağlayacak şekilde ilköğretimden yükseköğretime kadar her seviyede bir bütün halinde sistem yaklaşımı ile ele alınıp en kısa sürede yeniden oluşturularak, uygulamaya geçirilmesine ihtiyaç vardır.

4 Araştırmanın Soruları ve Amacı

Bu çalışmanın üç temel sorusu vardır: 1) Kırsal alanlardan kentlere olan göçlerin nedenleri nelerdir? 2) Kırsaldan kente göçte var olan eğitim sisteminin etkileri nelerdir? 3) Kırsal alanlarda yaşayan ve çiftçilik yapan insanlara tarımla ilgili teknik eğitimlerin verilmesinin ve var olan eğitim sisteminde değişiklikler yapılmasının göçlerin önlenmesi üzerinde bir etkisi var mıdır? Oluşturulan bu üç temel soru bağlamında araştırmanın amacı: Kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma için göçün önlenmesinde bir yaygın formel eğitim önerisinde bulunmaktır.

5 Yöntem

5.1 Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırma, İç Anadolu Bölgesi’nden Ayaş ilçesinde ve Beypazarı ilçesinin Macun ve Karaşar köylerinde; Akdeniz Bölgesi’nden Hatay Arsuz ilçesinin Karahüseyinli köyünde ve Karadeniz Bölgesi’nden Bolu Kıbrısçık ilçesinin Yazıcı ve Köşeler köylerinde yapılmıştır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Diyarbakır ili kırsalında yapılmak üzere anketler gönderilmiş, fakat güvenlik nedeniyle izin alınamamıştır. Anketörler vasıtasıyla uygulanan anketlerden 150 tanesi geri dönmüştür. Ancak toplanan anketlerin sadece 123 adedi değerlendirilebilir nitelikte olduğu için istatistiki değerlendirmeye alınarak programa yüklenmiştir. Belirtilen bölgelerin başka kırsal kesimlerinde de yapılması devam eden bu araştırma, bir pilot uygulama olup, erişilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda anket daha da geliştirilerek Türkiye’nin diğer bölgelerinde tarımsal ihracatın fazla olduğu iller seçilerek uygulama alanı genişletilecektir. Bu çalışmadaki değerlendirmeler toplanan veriler bağlamında gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak araştırmanın örneklemi; İç Anadolu Bölgesi’nde 52 anket, Akdeniz Bölgesi’nde 31 anket ve Karadeniz Bölgesi’nde de 40 anket olmak üzere toplam 123 anketten oluşmaktadır.

Araştırmada veri ve bilgi toplamada anketörler vasıtasıyla yüzyüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu araştırmacıların kendileri tarafından kapsamlı literatür taraması sonucunda edindikleri bilgiler bağlamında hazırlanmış olup, toplam yirmibeş sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde daha çok demografik niteliklerle ilgili açık uçlu toplam sekiz soru bulunmakta; devamında göçün nedenleri ve tarımsal teknik eğitimle ilgili beşli likert ölçeğine göre hazırlanmış olan toplam onyedisi soru yer almaktadır.

5.2 Araştırmada Kullanılan Analiz Yöntemi

Araştırmada toplanan verilerin analizinde SPSS 22.00 programı kullanılmıştır. Öncelikle araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğini belirleyebilmek için Cronbach analizi yapılmıştır. Verilerin analizinde frekans ve yüzde dağılımlarıyla birlikte ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistik yöntemlerden yararlanılmıştır.

6 Araştırma Bulguları

Kırsal alanlarda yaşamakta olan köy sakinleri üzerinde yapılmış bulunan bu araştırmada katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımlarında; %74'ünün erkeklerden %26'sının ise kadınlardan oluştuğu bulunmuştur. %98.4'ü evli %1.6'sı ise bekar olan katılımcıların yaş dağılımına bakıldığında; %6.5'inin 30 ve altı yaş grubunda bulunduğu, %26.8'inin 31-49 yaş grubunda yer aldığı, %47.2'sinin ise 50-69 yaş grubu arasında olduğu ve son olarak %19.5'inin 70 ve üzeri yaş grubunda bulunduğu saptanmıştır. Kırsal alanlardaki yaşam süreleri değerlendirildiğinde; katılımcıların %25.2'sinin 1-40 yıldır köylerde yaşadıkları, %44.7'sinin 41-60 yıldır ve %30.1'inin ise 61-80 yıldır kırsalda yaşam sürdürdükleri saptanmıştır. Kırsal alanlardaki yaşamları boyunca çiftçilik deneyimlerinin ne olduğu sorulduğunda; katılımcıların %21.1'i 1-20 yıl süresince çiftçilik yaptıklarını, %46.3'ü 21-40 yıldır ve %32.5'i de 41 yıldan daha uzun süredir çiftçilik tecrübelerinin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Eğitim düzeyine göre katılımcıların %6.5'i okur-yazar, %68.3'ü ilk öğretim, %23.6'ı orta ve lise eğitim düzeyinde ve %1.6'sı da (biri önlisans diğeri lisans eğitilmiş 2 kişi) lisans ve önlisans eğitilmiş kişilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın yapıldığı kırsal alanlarda yaşayanların %68.3 gibi büyük bir oranının oldukça düşük eğitimli bir grubu oluşturduğu ve üniversite mezunu katılımcı sayısının oldukça düşük olduğu söylenebilir. Katılımcıların tamamı okullarda lise düzeyinde tarımla ilgili hiçbir mesleki eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. "Devlet okullarının dışında tarımla ilgili bir mesleki eğitim aldınız mı?" sorusuna ise sadece üç kişi 'evet' yanıtı vermiş geri kalan %97.6'sı ise bir mesleki eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Eğitimle ilgili olarak erişilen bu bulgulardan da görüldüğü gibi, kırsal alanlarda yaşayan insanların eğitim düzeyleri düşük olmakla birlikte bu eksikliği giderebilmek amacıyla sonradan alınabilecek/veya alınması gerekli eğitimlerin de temin edilmediği söylenebilir. Oysa ki, kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma için eğitimin önemi yadsınmaz.

Demografik verilerden elde edilen bu bulguların ötesinde kırsal alanlardaki göçlerin nedenleri ve çözümleri hakkında ulaşılan bulguların güvenilirliğini saptayabilmek amacıyla yapılan analiz sonucunda; Cronbach Alpha değerinin .833 olduğu bulunmuştur. Ölçekte yer alan tüm değişkenler, madde silindiğinde, güvenilirlik katsayısındaki değişmeye bakılmak amacıyla güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. İncelenen madde ölçekten çıkarıldığında, geriye kalan diğer maddeler için güvenilirlik katsayısının hesaplanması, ölçeğin güvenilirliğindeki değişimleri incelemek bakımından önemlidir. Eğer bir madde ölçekten çıkarıldığında alpha katsayısı, ölçeğin tümü için hesaplanan alpha katsayısına göre artış gösterirse, o maddenin güvenilirliği azaltan bir madde olduğu söylenebilir ve bu maddenin ölçekten çıkarılması önerilir. Eğer bir madde ölçekten çıkarıldığında alpha katsayısı, ölçeğin tümü için hesaplanan alpha katsayısından küçük çıkarsa, o maddenin ölçekte kalması gerektiği düşünülür. Her faktör için ayrı ayrı madde silindiğinde güvenilirlik katsayısı hesaplanmış ve 14. (insanlar hastalıklarından dolayı göç ediyorlar), 15. (şehirde yaşamın kolaylıkları insanları göç ettiriyor), 21. (sağlık alt yapısı gelişirse, insanlar göç etmezler), 22. (kırsal alanlarda insanlar arasında işbirliği yapılmaktadır) ve 24. (şu ana kadar geliştirilen kırsal kalkınma projelerinin başarıya ulaşma derecesi nedir?) maddelerin güvenilirliği azaltan maddeler olması sebebiyle ölçekten çıkarılmıştır. Belirtilen maddeler çıkarıldıktan sonra ölçekte kalan maddeler bağlamında kırsal alanlardaki göçlerin nedenleri Tablo 5'de verilmiştir.

İfadeler	Ortalama	Std. Sapma
Kırsal Alanlardan Göçün Nedenleri		
9) Köylerde ilkokullar kapatıldıktan 452sonra çocukların eğitimi için şehirlere göç artmıştır	4.5285	.66929
10) Tarımsal mesleki eğitim verilmediğinden verimli/kazançlı bir tarım yapılamıyor	4.5447	.69249
11) Verimli tarım yapılamadığından insanlar yoksulluktan/işsizlikten göç ediyor	4.4472	.85126
12) Bilinçsiz tarım ile gelecek nesillerin yaşayabilmesi için gerekli olan doğal kaynaklar (toprak, su, orman ve çevre) yok ediliyor	4.7398	.49319
13) Gençler küçük yaşlardan itibaren ilçe merkezlerinde okuduğu için kırsalda yaşamayı tercih etmiyorlar	4.3740	.78300
Kırsal Alanlardan Göçün Çözümleri		
16) Köyde okul açılırsa ve kaliteli eğitim verilse, insanlar göç etmez	4.2520	.91967
17) Kırsal alanlarda tarımsal eğitimler verilirse, insanlar tarımdan daha çok kazanç elde ederler	4.5122	.61891
18) Kırsal alanlarda tarımsal eğitimler verilirse, gelecek nesillerin yaşayabilmeleri için gerekli doğal kaynaklar korunur	4.5366	.78189
19) Gençler küçük yaşlardan itibaren tarımsal faaliyetlerden uzaklaşmazsa şehirlere göç etmezler	4.3008	.85828
20) Kırsal alanlarda sosyal hayat gelişirse, insanlar göç etmezler	4.4878	.72841
23) Kırsal alanlarda tarımsal eğitimler verilirse, işsizlik azalır	4.3821	.78428
Notlar: (i) n=123, (ii) ölçekte 1= hiç katılmıyorum ve 5= tamamen katılıyorum anlamındadır. (iii) Friedman çift yönlü ANOVA Testine göre $\chi^2= 58.924$, $p< .001$ sonuçlar istatistiksel açıdan anlamlıdır.		

Tablo 5. Kırsal Alanlardaki Göçün Nedenleri ve Çözüm Yöntemleri

Tablo 5’te görüldüğü gibi, katılımcıların araştırmacılar tarafından belirtilen göç nedenlerine katılım düzeylerinin yüksek olduğu belirtilebilir. Katılımcıların tüm maddelere katılım düzeyleri “katılıyorum” (4) seçeneğinin üzerindedir. Köylü katılımcıların en yüksek katılımı “bilinçsiz tarım ile gelecek nesillerin yaşayabilmesi için gerekli olan doğal kaynaklar (toprak, su, orman ve çevre) yok ediliyor” ifadesine verdikleri görülmektedir. Bunu katılım düzeyi 4.54 ile “tarımsal mesleki eğitim verilmediğinden verimli/kazançlı bir tarım yapılamıyor” düşüncesi takip etmektedir. Göçü önlemeye yönelik çözüm ifadelerine bakıldığında, “kırsal alanlarda tarımsal eğitimler verilirse, gelecek nesillerin yaşayabilmeleri için gerekli doğal kaynaklar korunur” ifadesine katılımcıların en yüksek düzeyde katılım sağladıkları görülebilir. Bunu 4.51 katılım düzeyi ile “kırsal alanlarda tarımsal eğitimler verilirse, insanlar tarımdan daha çok kazanç elde ederler” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadelerin aynı zamanda birinci ve ikinci derece önem arz eden göç nedenleri için çözüm önerileri olduğu belirtilebilir. Sonuç olarak kırsal alanlardan göçün önemli nedenlerinden birinin de eğitim olduğu söylenebilir.

7 Sonuç

Geçmişten günümüze gerçekleştirilen sürdürülebilir kırsal kalkınma stratejilerinin yeterli başarıya ulaşamadığı, mevcut durumda hala kalkınamamış kırsal alanlardan ve kırsal kesimlerden kentlere gerçekleşen önlenemeyen göçlerden anlaşılmaktadır. Önlenemeyen göçlerin kaynaklarını açığa çıkarabilmek ve çözümler üretebilmek ve dolayısıyla sürdürülebilir kırsal kalkınmayı sağlayabilmek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma; İç Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz olmak üzere üç farklı bölgede 123 katılımcı ile anketörler vasıtasıyla yüzyüze yapılan anket ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda demografik niteliklerle ilgili şu bulgulara ulaşılmıştır: 1) Araştırmanın uygulandığı kırsal kesim insanların eğitimi düzeyleri düşüktür. 2) Katılımcıların tamamı okullarda lise düzeyinde tarımla ilgili hiçbir mesleki eğitim almamışlardır. 3) Devlet okullarının dışında tarımla ilgili olarak mesleki eğitim alan katılımcıların oranı düşüktür.

Kırsal alanlardan kentlere olan göçlerin nedenleri önem derecelerine göre şunlardır: 1) Bilinçsiz tarım ile gelecek nesillerin yaşayabilmesi için gerekli olan doğal kaynaklar (toprak, su, orman ve çevre) yok ediliyor. 2) Tarımsal mesleki eğitim verilmediğinden verimli/kazançlı bir tarım yapılamıyor. 3) Köylerde ilkokullar kapatıldıktan sonra çocukların eğitimi için kentlere göç artmıştır. 4) Verimli tarım yapılamadığından insanlar yoksulluktan/işsizlikten göç ediyor. 5) Gençler küçük yaşlardan itibaren ilçe merkezlerinde okuduğu için kırsalda yaşamayı tercih etmiyorlar.

Kırsal alanlardan kentlere olan göçlerin çözümleri ise önem derecelerine göre şunlardır: 1) Kırsal alanlarda tarımsal eğitimler verilirse, gelecek nesillerin yaşayabilmeleri için gerekli doğal kaynaklar korunur. 2) Kırsal alanlarda tarımsal eğitimler verilirse, insanlar tarımdan daha çok kazanç elde ederler. 3) Kırsal alanlarda sosyal hayat gelişirse, insanlar göç etmezler. 4) Kırsal alanlarda tarımsal eğitimler verilirse, işsizlik azalır. 5) Gençler küçük yaşlardan itibaren tarımsal faaliyetlerden uzaklaşmazsa, şehirlere göç etmezler. 6) Köyde okul açılırsa ve kaliteli eğitim verilse, insanlar göç etmezler.

Erişilen bu bulgulardan da görüldüğü gibi, önlenmekte güçlük çekilen göçlerin bir kısmının taşınmalı eğitimin kırsalda yaşayan gençlere, küçük yaştan itibaren eğitim süresi boyunca kent yaşamının kolaylıklarını gösterdiği, kırsal alanda yaşamın iyi olmadığı, okulların kapatıldığı, sosyal imkânların yetersiz olduğunu hissettirdiği ve bunun neticesinde kırsal alanlarda/köylerde yaşamaması yönünde bir algı oluşturarak kırsalda yaşamayı istememeye ve tarım ile ilgili faaliyetlerden uzaklaştırmaya sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kırsaldan göçe neden olan bir diğer unsurun da tarım eğitimi eksikliğinin olduğu görülmektedir. Cumhuriyet döneminden bugüne

kadar uygulanan formal (resmi) mesleki eğitim sisteminde; kırsal kesimlerde yaşayanların yaptıkları işleri kapsayan bir mesleki eğitimin (tarım eğitiminin) doğrudan işi yapacaklara verilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenlerle mevcut tarımsal eğitim sisteminin, sürdürülebilir kırsal kesimi destekleyebilecek şekilde yeniden organize edilerek çağdaş yönetim teknikleri ile yönetilmesi bir zorunluluk oluşturmaktadır. Ülkemizde kırsal alanlarda yaşayan ve büyüyen insanların aldıkları mevcut eğitim sisteminin kırsal alanda kalkınmayı sağlamış ülkelerin eğitim sistemleri ile karşılaştırılarak tüm ülkeyi kapsayan yaygın bir formal (resmi) eğitimle desteklenmiş bir kırsal kalkınma programının oluşturulması sonucuna ulaşılmıştır. Sürdürülebilir kırsal kalkınma için çevresel, ekonomik, sosyal ve tarımsal yönden insanların bilinç düzeylerinin yükseltilmesi gerekmektedir. Eğer bu bilinç düzeyi yükseltilmezse hem ülkemizin hem de dünyanın ihtiyaçlarımızı ve yaşam kabiliyetimizi sürdürülebilir kılması imkânsızlaşabilir. Bu nedenle ülkemizin tamamını kapsayacak şekilde ilköğretimden yükseköğretime kadar her düzeyde sürdürülebilir bir kırsal kalkınmayı öncelikli kılacak eğitimi yeniden yapılandırmak ve yaygın formal (resmi) eğitimle desteklenerek “tarım eğitimi eksikliği” ve “taşınmalı eğitim sisteminin olumsuzluklarını” kaldırarak kırsal kesimlerden kentlere olan göçleri engellemek suretiyle sürdürülebilir kırsal kalkınmayı sağlayabilecek bir öneri oluşturulmuştur. Geçmişten günümüze kadar yapılan çalışmalarda sorunlar tespit edilmiş ancak sorunlar projelerle çözülmeye çalışılmıştır. Sorunu oluşturan ana sebepler ve bu sebeplerin nasıl ortadan kaldırılacağı ve uygulamasının nasıl olacağı tam olarak belirlenememiştir. Oysa ki, gelişmiş ülkelerde kırsal kesimlerde gerçekleştirilen kalkınmaya yönelik proje tipi çalışmalar, temel resmi eğitime ek olarak yapılan destekleyici çalışmalardır. Ülkemizde de bu yöndeki çalışmalar gelişmiş ülkelerde yapılan uygulamalara benzer şekilde destekleyici çalışma olarak gerçekleştirilmelidir. Sürdürülebilir kırsal kalkınma için yaygın formal eğitimle desteklenmiş kırsal kalkınma programı önerisi, şu adımlardan oluşmaktadır.

1. İlkokul seviyesinde verilen derslere tarımla ilgili derslerin de konulması ve bu derslerin daha ziyade öğrencilere toprakta uygulamalı öğretilmesi,

2. Lise seviyesindeki eğitimin ise; Türkiye’de her ilçede (919 ilçede) bulunan meslek, teknik veya çok programlı liselerde “bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, uygun koşullarda korunması, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanması konularını içeren bilgilerin ve yapı/İNŞAAT/makine teknolojileri, girişimcilik, mikro ekonomi gibi tarımla uğraşanların kırsalda ihtiyacı olan konuları kapsayan ve bölgenin özelliklerine göre de gerekli bilgilerin” öğretildiği tek alanlı tarım bölümünün açılarak verilmesi (şu an Türkiye’de çiftçilik yapanlara yönelik resmi (formal) bir mesleki eğitim verilmemektedir)

3. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamış ülkelerdeki gibi ülkemizdeki üniversitelerde de “tarım öğretmenliği” branşının oluşturulması ve “tarım öğretmenliği” bölümünün açılması önerilmektedir. Liselerdeki tarım bölümünden mezun olan öğrencilerin lisans eğitimine “tarım öğretmenliği” bölümünden devam etmesi teşvik edilmelidir.

Bu tür bir uygulamanın pilot uygulama olarak tarımın daha yoğun olduğu ve tarımsal kazancın artma fırsatının bulunduğu il ve ilçelerde yapılması ve bu uygulama için AB/BM ve devletin fon/kaynaklarından desteklenmesi önemlidir. Böylece kırsal alanların daha etkin ve verimli işletilmesi için profesyonel iş gücü oluşturulabilecek ve kırsal alanlar cazip hale getirilerek kentlerden kırsal alanlara göçler sağlanabilecektir. Yeni iş sahalarının oluşması ardı sıra kırsal alanlarda eğitim kurumlarının da açılmasında etkili güç olacaktır.

Kaynakça

- Agricultural Education (Teacher Licensure), 2016. University of Minnesota, <http://ag-ed.cfans.umn.edu/programs/licensure>
- Altınok, Fırat, Soy, 2015. “Küresel İklim Değişikliği Sorununun Çözümü İçin Yeni Bir Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı”, *International Conference on Eurasian Economies*, s. 623.
- Altunya, 2016. Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış. Tarih ve Siyaset Serenti, 12.03.2012.
- Büyük Türkçe Sözlük, 2016a. Sürdürülebilir Kalkınma. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=294311
- Büyük Türkçe Sözlük, 2016b. Sürdürülebilir Büyüme. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=294310
- Büyük Türkçe Sözlük, 2016c. Tarım. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56f835cc8acfa7.61756333
- Drucker, 2016. “The New Society of Organizations”. Harvard Business Review. September–October 1992, <https://hbr.org/1992/09/the-new-society-of-organizations>
- EUR-Lex (Access to European Union Law), 2016. **2009 Review of the European Union Strategy for Sustainable Development**. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52009DC0400>
- European Commission (EC), 2016. **Sustainable Development**. <http://ec.europa.eu/environment/eussd/>
- İnâm, 2015. Epistemiatri Kapısını Açarken, Online yayınlar, <http://phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/epistemiatri.htm>
- International Institute for Sustainable Development (IISD), 2010. **Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012**. United Nations Headquarters, New York

- İrmış, Eroğlu, 2015. “Bir Kırsal Kalkınma Modeli Olarak Geleneksel Üretimi Yeniden Canlandırma Örneği: Yeşilyuva Ayakkabı Üretimi”, International Conference on Eurasian Economies, s. 689-698.
- Keskin, 2010. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi.” OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), 28. S-087-106. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1664/17759.pdf>
- Kırımhan, 2005. **Organik Tarım Sistemleri ve Çevre**. Turhan Kitabevi Ofset Matbaacılık Tesisleri. Ankara.
- Koçel, 2015. **İşletme Yöneticiliği**. Beta, İstanbul.
- Meslekî ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, 2016. Okul arama, <http://mtegm.meb.gov.tr/TR/okullar.asp?PAGE=Liste>
- Mesleki ve Teknik Eğitim Programlar ve Öğretim Materyalleri, 2016. Alan/Dal. <http://www.megep.meb.gov.tr/Default.aspx?page=alanDal>
- Milli Eğitim Bakanlığı, 2016. Köy enstitüleri, http://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkilari/koy_enstitu.htm
- Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, 2012-2013. Milli Eğitim Bakanlığı. Ankara.
- OECD, 2004. **Measuring Sustainable Development: Integrated Economic, Environmental and Social Frameworks**. OECD Publications. Paris. France
- Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı Klavuzu, 2016. ÖSYM. Ankara.
- Panorama, 2004. **Towards A History Of Vocational Education And Training (VET) in Europe in A Comparative Perspective Proceedings of The First International Conference Volume II, 2002**. Florence, Office for Official Publications of The European Communities, Luxembourg.
- Resmi Gazete, 2016a. Kanun No: 3238, Köy Eğitim Kanunu. Resmi Gazete Sayı: 3639. 24 Haziran 1937. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703238.pdf
- Resmi Gazete, 2016b. Kanun No: 3803, Köy Enstitüsü Kanunu. Resmi Gazete Sayı: 13682. 22 Nisan 1940. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4491.pdf>
- Strange, Bayley, 2008. **Sustainable Development**. Linking Economy, Society, Environment. OECD.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, Kurumsal ve Stratejik Yönetim Dairesi Başkanlığı, 2016. Ulusal kalkınma stratejisi (2005-2009), <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/3chYO+KırsalKalkınmaStrateji.pdf>
- Tan, Hasdemir, Everest, 2015. “Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları”, International Conference on Eurasian Economies 2015, s. 266-270.
- The EU Explained, 2014. **Agriculture**. European Commission Directorate -General for Communication Citizens information 1049 Brussels Belgium, Manuscript updated in November 2014, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016a. İstatistiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama, Göç Etme Nedenine Göre Göç Eden Nüfus ve Oranı, 2 Ekim 2011, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1491
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016b. İstatistiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama. İllerin aldığı, verdiği göç, net göç ve net göç hızı, 1980-2015. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=163
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016c. Yıllara ve cinsiyete göre il/ilçe merkezleri ve belde/köyler nüfusu, 1927-2015, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1587
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016d. İstatistiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama, Yıllara ve cinsiyete göre il/ilçe merkezleri ve belde/köyler nüfusu, Genel Nüfus Sayıları 1927-2015. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1587
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016e. İstatistiksel Tablolar ve Dinamik Sorgulama, 15+ yaştaki nüfusun işgücü durumu, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007
- Türkiye Mülki İdare Bölümler Envanteri, 2016. Mülki idare birimleri, <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>
- Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020), 2014. Yüksek planlama kurulunun 31.12.2014 tarihli 2014/45 sayılı kararı, Resmi Gazete Sayı: 29274, (21.02.2015).
- United Nations (UN), (1992). **Sustainable Development Agenda 21**. United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (01.06.2016).
- World Commission on Environment and Development (WCED), 1987. **Our Common Future, From One Earth to One World**. Oslo. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (31.05. 2016).
- World Development Report 2008, (2007). **Agriculture for Development**. The World Bank. Washington DC.
- Yavuz, Miran, Özudoğru, 2015. “Türkiye’de Tahıl Üreticilerinin Tarımsal Amaçları ve Üretimlerini Sürdürme Eğilimleri”, International Conference on Eurasian Economies 2015.